

İLK FIKHU'L-LUĞA KİTAPLARINDA SÖZDİZİM VE ANLAMSAL YORUMA BİR BAKIŞ

An Overview to Syntax and Semantic Interpretation in the First Fiqh al-Lughah Books

Muhammet Mücahit ASUTAY

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

Assist. Prof., Ankara Yıldırım Beyazıt University Faculty of Islamic Education Department of Basic Islamic Sciences Department of Arabic Language and Rhetorics, Ankara, Turkey

mucahitasutay@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0003-3200-4666>

i Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 26.04.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 13.09.2019

Yayın Tarihi / Published: 31.12.2019

” Atıf / Cite as: Asutay, Muhammet Mücahit. “İlk Fıkhü'l-Luğa Kitaplarında Sözdizim ve Anlamsal Yoruma Bir Bakış”. *Mütefekkir* 6/12 (2019): 423-440.

<https://doi.org/10.30523/mutefekkir.659190>.

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Education, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

İLK FIKHU'L-LUĞA KİTAPLARINDA SÖZDİZİM VE ANLAMSAL YORUMA BİR BAKIŞ*

Öz

Bu makalede, değinilen konular ve ele alınan başlıklar açısından modern dilbilim kitaplarına benzer şekilde hazırlanmış olan üç kitapta, sözdizim ve anlamsal yorum konusu araştırılacaktır. Çağdaş sayılabilecek üç dilcinin yazmış olduğu bu kitaplar: İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *es-Sâhibî fi fikhi'l-luğati'l-'Arabiyye ve aüneni'l-'Arabi fi kelâmihâ* adlı eseri, İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Hasâis* ve es-Seâlibî'nin (ö. 429/1038) *Fikhu'l-luğa ve Sırru'l-'Arabiyye* adlı eseridir. Arapça cümlelerdeki sözdizim değişikliği anlamsal yorumu nasıl etkiler? Görünüşte aynı anlama gelen fakat farklı cümle yapılarından oluşan cümlelerdeki anlam incelikleri nelerdir? soruları, çalışmamızın temel problematiğini teşkil etmektedir. İlk bakışta bu kitaplarda, takdim-tehir, müennesin müzekker anlamında; müzekkerin müennes anlamında kullanılması; ceminin müfred, müfredin cemi olarak kullanılması gibi bazı ipuçları göze çarpmaktadır. Buralardan hareketle her üç kitapta da sözdizim ve anlamsal yoruma konu olabilecek veriler tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dilbilim, Anlambilim, Sözdizim, Yorum, Yapı.

An Overview to Syntax and Semantic Interpretation in the First Fiqh al-Lugha Books Abstract

In this paper, syntax and semantic interpretation will be investigated in three books, which are prepared in the same way as the modern linguistics books in terms of the titles mentioned and the topics covered. These books which are written by contemporary authors are İbn Faris' (d. 395/1004) book *al-Sahibi fi fiqh al-lugha*, as-Seâlibî's (d. 429/1038) book *Fiqhu'l-lugha va sunan al-arabiyya* and İbn Jinni's (d. 392/1002) book *al-Khasâis*. In this study, it will be tried to investigate how this is done in the first books of fiqh al-lugha which were written in the fourth century and the first half of the fifth century after the hijra. How do the syntactic changes in Arabic sentences affect semantic interpretation? What are the meaning subtleties in sentences that seemingly have the same meaning but are composed of different sentence structures? These questions constitute the basic problem in our work. At first glance, there are some clues in these books such as repositioning words in the sentence, to use feminine instead of masculine, to use masculine instead of the feminine, to use plural instead of singular, to use singular instead of plural. Moving from these places, the data which can be subject to syntactic and semantic interpretation will be determined in all three books.

Keywords: Linguistics, Semantics, Syntax, Interpretation, Structure.

GİRİŞ

Abdulkâhir el-Curcânî (ö. 471/1078-79) *Delâilu'l-i'câz* isimli eserinde Arapçadaki cümle yapılarında meydana gelen takdim-tehir olgusunu oldukça ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Kelimenin irab açısından aynı konumda olmasıyla beraber, cümle içerisinde değişik pozisyonlarda bulunması durumunda sadece cümlenin dizilişinin cümleye kattığı anlamı ortaya çıkar-maya çalışmıştır (el-Curcânî, 1992, 106-145). Verdiği örneklerden bazıları

* Bu makale ICPESS 2017, Saraybosna/Bosna-Hersek, 2017, Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Arapçada Sözdizim ve Anlamsal Yorumun İlk Fikhu'l-luga Kitaplarındaki İpuçları" başlıklı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

şunlardır:

1. قَتَلَ زَيْدٌ الْحَارِجِيَّ.
2. الْحَارِجِيَّ قَتَلَ زَيْدٌ.
3. قَتَلَ الْحَارِجِيَّ زَيْدٌ.

Görüldüğü gibi her üç cümlede de fiil, fail ve meful aynı kelimelerdir. Sadece cümledeki sıralamaları değişmiştir. el-Curcânî birinci cümledeki dizilişin sadece ihbar anlamı taşıdığını söyler. Yani Zeyd hariciyi öldürmüş de olabilir öldürmemiş de. İkinci cümlede meful fiilin önüne alınmıştır. Bu cümle tahsis anlamı taşımaktadır. İkinci cümledeki dizilişi bize muhatabın, Zeyd'in birini öldürdüğünü, bildiğini gösterir. Ancak kimi öldürdüğü konusunda bir şüphe vardır. Meful öne alınarak bu şüphe izale edilmiş olur (başkasını değil hariciyi). Üçüncü cümledeki dizilişi ise muhatabın faili önemsemediği, yapılan işi önemsemediğini gösterir. el-Curcânî bu cümle için şöyle bir tasavvurda bulunmamızı ister: Harici, insanları rahatsız eden, onlara huzur vermeyen bir adamdır. Herkes bu adamın bir şekilde cezasını bulmasını beklemektedir. Bu durum gerçekleştiğinde de haber veren faili değil de mefulü öne olarak cümleyi kurmuştur (el-Curcânî, 1992, 106-107). Buradan hareketle sözdizim ve anlamsal yorumla ilgili bu konunun ilk Fıhu'l-Luğa kitaplarında nasıl ele alındığı araştırılmaya çalışılacaktır.

İlk fıkhî'l-luğa kitapları ile İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *es-Sâhibî fî fıkhî'l-luğa*, İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Hasâis*, ve es-Se'âlibî'nin (ö. 429/1038) *Fıkhî'l-luğa ve sirru'l-'Arabîyye* isimli kitapları kast edilmektedir. İbn Cinnî'nin eserinin isminde her ne kadar Fıkhî'l-Luğa terimi bulunmasa da muhteva açısından yakın konular işlenmiştir. Her üç kitabın müellifi de birbirine yakın zamanlarda yaşamıştır. Vefat tarihleri dikkate alındığında aynı yüzyıl içindedirler.

Her üç kitap da günümüz dilbilim kitaplarına paralel konuları içermektedir. Bu kitaplarda Arapça dil açısından derinlemesine bir incelemeye tabi tutulmuştur. Her kitabın kendine ait bazı başka özellikleri bulunsa da kitapların her birinde Gramere dair bazı konular, sözdizim, semantik, morfoloji, lehçebilim konuları Arapça açısından incelenmiştir.

Bu çalışmada zikredilen üç kitap içerisinde sözdizim ve anlamsal yoruma dair konular ve bilgiler araştırılacaktır. Öncelikle sözdizim ve anlamsal yorum konusunda ipuçları olabilecek konular, bu kitaplarda "takdim-tehir" başlığı altında araştırılacak ve tartışılacaktır. Çünkü bu çalışmada hedeflenen cümledeki öğelerinin, cümle içerisindeki sıralanışının değişmesi durumunda anlamın nasıl etkileneceğidir. Kelimelerin sözlük anlamları yahut bir bağlam içindeki anlamlarından önce salt kelimelerin dizilişinin cümledeki anlamına etkisi nedir? Sorusu temel problematiğimizi oluşturmaktadır. Bununla beraber Sözdizimin anlamsal yorumuna katkı sağlayan diğer unsurlar takdim-tehir başlığından sonra incelenecek ve tartışılacaktır.

1. SÖZDİZİM VE ANLAMSAL YORUM BAĞLAMINDA TAKDİM-TEHİR

Bu başlık altında bir sözdizimde kelimelerin kendi işlevsel anlamlarını (faiyet, mefuliyet v.b.) korumakla beraber cümle içerisinde yer değiştirmesinden sonra anlamda nasıl bir değişiklik meydana geldiği araştırılmaktadır. Örneğin, *رَبِّدَ الرِّسَالَةَ كَتَبَ رَبِّدَ الرِّسَالَةَ* cümlesi ile *رَبِّدَ الرِّسَالَةَ كَتَبَ رَبِّدَ الرِّسَالَةَ* cümlesi arasında sözdiziminden kaynaklanan bir anlamsal farklılık var mıdır? Varsa nedir? Bu konu sırasıyla İbn Fâris, İbn Cinnî ve es-Sa'libî'de incelenecektir. Bu âlimler konuya nasıl yaklaşmışlar, sözdizim ve anlamsal yorum konusunu ne şekilde işlemişlerdir? Ortaya konulan veriler ışığında onların görüşleri kategorize edilecek ve tartışmaya tabi tutulacaktır.

1.1. İbn Fâris

İbn Fâris, Arapların sözde bazı lafızları takdim ettikleri, bazılarını tehir ettiklerini söylemiştir. Ancak mana açısından takdim edilen lafzın muahhar, tehir edilen lafzın da mukaddem olduğunu vurgulamıştır. Bu dilci takdim-tehir konusunu gramer açısından ele almamış, takdim-tehirin hangi cümle yapılarında caiz olduğuna veya hangilerinde caiz olmadığına değinmemiştir. Konuyu nahiv açısından değil de anlam açısından incelemiştir. Ancak bu inceleme cümlede önce gelmesi gereken bir ögenin sonra gelmesi durumunda veya aksi durumlarda nasıl bir anlam değişikliği olduğuna dair değildir. Örneklerin çoğunda takaddüm eden kelime aslında nahiv açısından lafzen takaddüm etmemiştir. Kelimenin cümlede bulunduğu konum, nizami bir cümle kuruluşu göz önüne alındığında, kelimenin olması gerektiği yerdeki konum olduğu söylenebilir.

İbn Fâris'in konuyla ilgili bazı örnekler şunlardır:

ما بال عينك منها الماء ينسكب كأنه من كلى مفرجة سررت

Akıyor onlardan sel gibi gözyaşları, Gözlerinin neyi var!

Yırtık bir kırbadan sızan su gibi. (Zurrunme, 1982, I, 9).

İbn Fâris, cümlenin [ما بال عينك ينسكب منها الماء] şeklinde anlaşılması gerektiğini söylemiştir (İbn Fâris, 412). Câr-mecrûrun bu örnekteki takdiminden dolayı anlamsal yorumda ne tür bir değişiklik olduğunu belirtmemiştir. Câr-mecrûrun cümle içerisinde başta, ortada ve sonda gelebileceğine dair nahivde bir genişlik olduğu izaha muhtaç değildir. Nahiv, câr-mecrûrun müteallakından önce gelmesine cevaz vermektedir. Bu âlim tarafından verilen örnekler içerisinde sadece burada nahiv açısından takdim-tehire değinilmiştir. Bunun dışındaki örnekler, nahiv açısından değil anlam açısından takdim ve tehirle ilgilidir.

﴿وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ فَرَعُوا فَلَا قُوَّةَ وَأُخِذُوا مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ﴾ *“(Resulüm!) Telaşa düştükleri zaman, bir görsen! Artık kurtuluş yoktur, yakın bir yerden yakalanmışlardır”* (Sebe', 34/51). İbn Fâris'e göre ayette kastedilen edilen anlam şu şekildedir:

[ولو ترى إذ فرعوا وأخذوا من مكان قريب فلا فوت]. Çünkü ona göre ayette geçen “kurtulmama” ancak “yakalanma” durumundan sonra vuku bulabilir (İbn Fâris, ts., 412). Bu yüzden فلا فوت ifadesi lafzen takaddüm etmiş olsa bile anlam açısından teahhür etmiştir. Buradaki takaddüm nahiv açısından değil anlamsal yorum açısından ifadenin öne alınmasıdır. Çünkü فلا فوت ifadesinin nahiv açısından takaddüm ettiğini, yani nizami cümle kuruluşundan farklı olarak geldiğini söylemek, pek mümkün görünmemektedir. Ayetin mevcut sözdizimiyle yapılan anlamsal yorumu da mümkündür: “Onlar için kurtuluş yoktur çünkü artık yakın bir yerden yakalanmışlardır”.

﴿هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْعَاشِيَةِ ۖ وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ ۖ عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ﴾ “(Resulüm!) Dehşeti her şeyi kaplayan kıyametın haberi sana geldi mi? O gün bir takım yüzler zelildir, durmadan çalışır (fakat boşuna) yorulur” (el-Ğaşiye, 88/1-3). İbn Faris’e göre peş peşe gelen bu ayetlerde önce ﴿هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْعَاشِيَةِ﴾ ayeti gelmiştir. Bu ayet ahiretle ilgilidir. Daha sonra ﴿وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ﴾ ayeti gelmiştir ki bu da ahiretle ilgilidir. İbn Fâris daha sonra gelen ﴿عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ﴾ ayetinin ise dünya ile ilgili olduğunu söyler. Çünkü ayette geçen bir takım yüzler zelildir ifadesi dünyada çalışıp, yorulmuş olan fakat yapıp ettiklerinin kendisine bir faydası olmayan kişilerle ilgilidir. Ona göre ayet [وجوه عاملة ناصبة في الدنيا، يومئذ—أي يوم القيامة—خاشعة] şeklinde tevil edilmelidir. Çünkü ondan sonra gelen ﴿وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ﴾ “O gün bir takım yüzler de mutludurlar” (el-Ğaşiye, 88/5) ayeti bunun delilidir (İbn Fâris, ts., 412). Mutlu olan bu yüzlerin dünyada yapıp ettikleri boşa gitmemiş, çalışmaları ve yorulmaları karşılığında mutlu olmuşlardır. Görüldüğü gibi ayetlerde nahiv açısından herhangi bir takdim-tehir söz konusu değildir. İbn Fâris’e göre ayetlerin sıralamasındaki takdim-tehir sözdiziminden bağımsız olarak, anlamsal yorum dikkate alındığında “çalışıp, yorulmanın” öne alınması gerekmesidir.

﴿عَلَىٰ تَعْجَبِكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِمَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ “(Ey Muhammed!) Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin, Çünkü Allah bunlarla ancak dünya hayatında onların azaplarını çoğaltmayı istiyor” (Tevbe, 9/55). İbn Fâris’e göre ayetin tevili [لا تعجبك أموالهم ولا أولادهم في الحياة الدنيا] şeklinde olmalıdır (İbn Fâris, ts., 412). Yani ayet, “onlara dünya hayatında verilen mallar ve oğullar seni imrendirmesin” şeklinde anlaşılmalıdır. Dünya hayatında kendilerine verilen bu nimetlere nankörlük etmeleri sebebiyle ahirette azapları daha çok olacaktır. İbn Fâris bu ayette de anlamsal yorum açısından bir takdim olduğunu belirtir. Sözdiziminde nahiv açısından bir takdim söz konusu değildir.

﴿إِذْهَبْ بِكِتَابِي هَذَا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ﴾ “Şu mektubumu götür, onu kendilerine ver sonra onlardan biraz çekil de, ne sonuca varacaklarına bak” (Neml, 27/28). İbn Fâris bu ayetin [فألقه إليهم فانظر ماذا يرجعون ثم تول عنهم] şeklinde anlaşılması gerektiğini söyler (İbn Fâris, ts., 413). Ona göre ayetin anlamı “Mektubu onlara bırak, ne sonuca varacaklarına bak, sonra geri çekil

(dön)” şeklindedir. Bu âlim, تَوَلَّ عَنْهُمْ ifadesini bir süre geri çekilme anlamında değil de geri dönüp gelme anlamında düşünmüştür. Her iki durumda da sözdizimi açısından تَوَلَّ عَنْهُمْ ifadesinde herhangi bir takdim söz konusu değildir. İbn Fâris’e göre anlamsal yorum yapılırken bu ifadenin sözdiziminin sonundaymış gibi düşünülmesi gerekir.

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنَادُونَ لَمَقْتُ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ﴾ *“İnkâr edenlere şöyle seslenilir: Allah’ın gazabı sizin kendinize olan kızgınlığınızdan elbette daha ağırdır. Zira imana davet ediliyordunuz fakat inkâr ediyordunuz”* (Mü’min, 40/10). İbn Fâris’e göre bu ayet [ملقت الله إياكم في الدنيا حين دعيتم إلى الإيمان من مقتكم أنفسكم اليوم إذ دعيتم إلى الإيمان وندمكم على ما كان منكم] *şeklinde anlaşılmalıdır* (İbn Fâris, ts., 413). Çünkü ona göre ayetin anlamsal yorumu, “sizin dünyada iken imana davet edilmeniz ve inkâr etmeniz neticesinde hâsıl olan Allah’ın gazabı, sizin kıyamet gününde, dünyadaki bu inkârınız için pişman olarak kendinize kızmanızdan daha büyüktür” şeklindedir. Görüldüğü gibi burada da nahiv açısından bir takdim söz konusu değildir. Ancak anlamsal yorum yapılırken bazı ifadelerin takdim edilerek düşünülmesi ön plana çıkmaktadır.

﴿وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزِمَامِ وَأَجَلٍ مُسَمًّى﴾ *“Eğer Rabbinden, daha önce sadır olmuş bir söz ve tayin edilmiş bir vade olmasaydı (ceza onlar için de dünyada kaçınılmaz olurdu)”* (Tâhâ, 20/129). İbn Fâris’e göre bu ayetin tevili [ولو لا كلمة سبقت من ربك وأجل مسمى-أراد الأجل المضروب لهم وهي الساعة- لكان العذاب لزاما لهم] şeklindedir. Ayetin yukarıda verilen anlamı İbn Fâris’in tevili ile aynıdır (İbn Fâris, ts., 413). Cümle sonunda gelen وَأَجَلٍ مُسَمًّى müsemma ifadesi, ayetin anlamsal yorumu yapılırken öne alınmıştır. Ancak burada yapılan takdim de nahiv açısından değil, anlamsal yorum yönündendir.

İbn Fâris’in takdim-tehir konusunda verdiği örneklerle baktığımızda, takdim-tehir konusunu çoğu nahivciden farklı olarak ele aldığını görürüz. Çünkü bu konu genellikle mefulün, fiile veya faile takdimi, haberin mübtedaya takdimi, câr-mecrûrun mütellakına takdimi vb. şekillerde ele alınmaktadır. Bu dilcinin verdiği örneklerde ise nahiv açısından bir ögenin diğerlerinin önüne alınması gibi bir durum söz konusu değildir. Örnekler daha çok nahiv açısından yerinde gelen bir ifadenin, anlamsal yorum yapılırken takdim veya tehir edilmesiyle ilgilidir.

1.2. es-Se‘âlibî

es-Se‘âlibî de İbn Fâris gibi takdim-tehir konusunu anlamsal yorum açısından ele almıştır. Nahivde takdim sayılmamakla beraber cümlede önce zikredilen bir ifadenin anlamsal yorum yapılırken, cümlede sonra geldiği varsayılması gerektiğini vurgular. Aynı durum sonra gelen bir ifadenin, anlamsal yorumda öne alınması için de geçerlidir. O konuyla ilgili olarak şöyle der: *“Araplar söze bir şeyi zikrederek başlarlar ancak ondan önce gelen başka bir şey vardır”* (es-Se‘âlibî, 1998, 559).

es-Se'âlibî'nin takdim-tehir başlığı altında verdiği bazı örnekler şunlardır:

﴿يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ﴾ “*Ey Meryem! Rabbine ibadet et; secdeye kapan, (O'nun huzurunda) eğilenlerle beraber sen de eğil*” (Âl-i İmran, 3/43). es-Se'âlibî bu örnekte olduğu gibi diğer örneklerinin de hemen hemen hepsinde bir açıklama yapmamıştır (es-Se'âlibî, 1998, 559). Ayete baktığımızda teknik olarak takdim edilen bir şey de görülmemektedir. Ancak وَاَرْكَعِي ifadesi وَاَسْجُدِي ifadesinden sonra gelmektedir. Nahiv açısından وَاَرْكَعِي fiilinin وَاَسْجُدِي fiiline atfedilmesinde bir takdim veya tehir söz konusu değildir. Ancak secde, rükûdan sonra yapıldığı için, es-Se'âlibî'nin, anlamsal yorum yapılırken وَاَرْكَعِي ifadesinin وَاَسْجُدِي kelimesinden sonra gelmesi gerektiği düşüncesine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

﴿فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ﴾ “*Kiminiz kâfir kiminiz mümindir*” (Teğâbun, 64/2). Aynı şekilde es-Se'âlibî bu örnek için de bir açıklamada bulunmaz (es-Se'âlibî, 1998, 559). Ancak her iki cümlede de haber vucuben takdim etmiştir. Bize göre es-Se'âlibî bundan daha çok önce kâfir sonra mümin lafzının gelmesine işaret etmektedir. Ayetin anlamsal yorumu yapılırken ikinci cümlenin birinci cümleden önce zikredilmesinin daha doğru olduğu düşünülmektedir.

﴿يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَاءً وَمِنْهُمْ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ﴾ “*Dilediğine kız çocukları dilediğine de erkek çocukları bahşeder*” (Şûrâ, 42/49), (es-Se'âlibî, 1998, 559). Bu ayette de nahiv açısından takaddüm etmiş bir unsur göze çarpmamaktadır. Ancak الذُّكُورُ lafzının إِنَاءً lafzından sonra gelmesi, ona göre bir anlamsal yorumda bir takdim meydana getirmiştir. O da anlam dikkate alındığında ikinci cümlenin birinci cümleden önce gelmesidir. Çünkü erkek ona göre erkek evlat kız evlat-tan daha önemlidir.

﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ﴾ “*O, geceyi ve gündüzü yaratandır*” (Enbiyâ, 21/33), (es-Se'âlibî, 1998, 559). es-Se'âlibî anlamsal yorum yapılırken, gündüzün geceden daha önce gelmesinin doğru olduğu kanaatini taşır gibi görünmektedir.

﴿بِهَالِيلٍ مِنْهُمْ جَعْفَرٌ وَابْنُ أُمِّهِ عَلِيُّ وَمِنْهُمْ أَحْمَدُ الْمُتَّخِرُ﴾

Onlar (seçkin) erdemli kişilerdir. Cafer ve onun anasının oğlu Ali de onlardandır, seçilmiş olan Ahmet de onlardandır (Hassan b. Sabit, 1994, 109), (es-Se'âlibî, 1998, 559). Örnek olarak verilen bu beyitte de Hz. Peygamberin adı en sona bırakılmıştır. Ona göre beytin anlamsal yorumu Ahmed, Ali, Cafer şeklinde olmalıdır. Oysa nahiv açısından herhangi bir takdim mevcut değildir.

﴿فَمَلَّتْنَا أُنْتَا مُسْلِمُونَ عَلَى دِينِ صِدِّيقِنَا وَالنَّبِيِّ﴾

Bizim milletimiz: (Ebubekir) Sıddîkin ve Peygamberin dini üzere Müslümanız biz (Alâvene, 2007, 80), (es-Se'âlibî, 1998, 559). Bu beyitte de Hz. Peygamberin adı Hz. Ebubekir'in lakabından sonra zikredilmiştir. Sıralama Nebi

sonra Sıddîk şeklinde olmalıdır. Ancak burada nahiv açısından bir takdim söz konusu değildir.

es-Se'âlibî takdim-tehir başlığı altında verdiği bu örneklerden sonra, takdim-tehir içinde düşünülmesi uygun olanlar anlamına gelen bir başlık açmış ve aşağıdaki örnekleri vermiştir (Örnekler için bkz. es-Se'âlibî, 1998, 560-561).

Ona göre Araplar زيد وأكرمته زيد şeklinde sözü dizerler ancak anlam dikkate alındığında cümlenin şu şekilde tevil edilmesi gerekir : أكرمته زيد وأكرمته. Bu cümlede her ne kadar fiil ile fail arasında fasıla girmiş olsa da fail olması gereken yerde yani fiilden sonra gelmiştir. Yorum anlamla ilgilidir.

﴿ءَاتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا﴾ “Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim” (Kehf, 18/96). Bu ayette de ءَاتُونِي kelimesinden sonra gelmesi gerektiğini söyler. Aynı şekilde burada da fiil ile meful arasında fasıla girmiş olsa da meful olması gereken yerde yani fiil ve failden sonra gelmiştir. Yapılan yorum anlamla ilgilidir.

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَمَا يُجْعَلُ لَهُ عِجَابًا﴾ “Hamd, kendisinde hiçbir (tezat ve) eğrilik bulunmayan, kitabı dosdoğru olarak kuluna indiren Allah’adır” (Kehf, 18/1-2). Bu ayette de أَنْزَلَ عَلَى kelimesinin anlamsal olarak عَلَى ifadesinden hemen sonra gelmesi gerektiğini ifade eder. Ancak nahiv açısından burada da bir tehir söz konusu değildir. Araya fasıla girmiş olsa da الْكِتَابُ kelimesinin hali konumunda bulunan عِجَابًا kelimesi, الْكِتَابُ kelimesinden sonra gelmiştir. Yorum anlamla ilgilidir. Yukarı da verilen meal de o şekildedir.

وَلَوْ أَنَّ مَا أَسْعَى لِأَذْنِي مَعِيشَةً كَفَانِي وَمَا أَطْلُبُ قَلِيلٌ مِنَ الْمَالِ

Şayet az bir geçimlik için çalışsam bile ki onu da istemem, az bir kazanç bana yeter (İmruu'l-Kays, 2004, 129). Bu beyitte de fiil ile fail arasında fasıla girmiş ara cümlesi girmiştir. Aslında cümlenin sözdiziminde lafzen bir takdim-tehir mevcut değildir. es-Se'âlibî'ye göre cümle şöyle anlaşılmalıdır: Şayet az bir geçimlik için çalışsam bile az bir kazanç bana yeter ki onu da istemem.

وَكُرِّي إِذَا نَادَى الْمُضَافُ مُحْتَبًا كَذُئِبِ الْعَصَى نَبْهَهُهُ الْمُتَوَرِّدِ

Korkmuş (çaresiz) kimse yardım çağırdığında mahmuzlanmış atımla ona gidişim, Ğada¹ ağacı kurdun suya gidişi gibidir (yardım çağıran kişiye karşı hissettiğim duygu (şefkat), kurdun su içme isteğine benzer) (Tarafe, 2002, 25). Bu beyitte مُحْتَبًا kelimesinin sıfatı olan نَبْهَهُهُ kelimesi sıfat ve mevsuf olan iki kelimenin arasında girmiştir. Cümlenin tevili [كذئب الغضى المتورد] şeklinde olmalıdır.

كَأَنَّ أَصْوَاتَ مَنْ يُبْعَلِّهِنَّ بِنَا أَوَاجِرِ الْمَيْسِ إِنْقَاضُ الْفَرَارِجِ

¹ Zararlı sineklerin mekân edindiği bir çeşit ağaç.

Onlar (develer) bizi, süratli bir şekilde götürdükleri için semerlerin dayanaklarından gelen sesler, civcivlerin civıltısı gibiydi (Zurrunme, 1982, II, 996). Bu beyitte de muzaf olan أَصْوَاتٌ kelimesi ile muzafun ileyh olan أَوَّاحٌ kelimesi arasına مِنْ يُعَالِيهِمْ ifadesi girmiştir. Cümle كَأَنَّ أَصْوَاتَ أَوَّاحِ الْمَيْسِ مِنْ يُعَالِيهِمْ بَنَاءُ إِنْقَاضٍ [كَأَنَّ أَصْوَاتَ أَوَّاحِ الْمَيْسِ مِنْ يُعَالِيهِمْ بَنَاءُ إِنْقَاضٍ] şeklinde anlaşılmalıdır.

حَمَلْتُ إِلَيْهِ مِنْ لِسَانِي خَدِيقَةً سَقَّاهَا الْحَيِّ سَقَى الرِّيَاضَ السَّحَابِ

Ona, bulutların bahçeleri suladığı gibi, aklın suladığı bir bahçe (kaside) gönderdim (el-Mütenebbî, 1983, 228). Bu beyitte de الرِّيَاضِ kelimesi muzaf ve muzafun ileyh olan سَقَى ve سَقَى السَّحَابِ kelimelerinin arasına girmiştir. es-Se'âlibî'ye göre cümlenin tevili [سَقَى السَّحَابِ الرِّيَاضَ] şeklindedir. Yani anlam yorumlanırken الرِّيَاضِ kelimesi sözdiziminin sonunda düşünülmüştür.

es-Se'âlibî'nin يناسبه في التقديم والتأخير başlığı altında verdiği örnekler baktığımızda, verilen örneklerin daha çok birlikte bulunması gereken iki unsur arasına giren kelimeler olduğu görülmektedir. Sıfat-mevsuf, muzaf-muzaf ileyhin arasına giren kelimeler anlam yorumlanırken bu terkiplerden sonra düşünülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Aslında bu örneklerde nahiv açısından takdim yahut tehir edilen kelimeler yoktur. Son örneğe baktığımızda الرِّيَاضِ kelimesinin سَقَى mastarının mamulü olduğunu görürüz ve her ne kadar muzaf ve muzafun ileyh arasında gelmiş olsa da amilinden sonra geldiği için cümlede teknik olarak bir takdim söz konusu değildir.

1.3. İbn Cinnî

İbn Cinnî cümle içerisindeki kelimelerin takdim-tehirini sadece nahiv açısından ele almıştır. Örneğin, mefulün, fail yahut fiilden önce gelmesinin caiz olduğunu veya haberin mübtedadın önce gelebileceğini söylemiştir. Ancak sözdiziminde meydana gelen değişiklikten sonra anlamda ne tür bir değişiklik meydana geldiğine değinmemiştir. Takdim-tehirin caiz olduğu, caiz olmadığı ve çirkin olduğu yerleri belirtmekle yetinmiştir.

Örneğin, ضَرْبُ زَيْدًا ضَرْبُ عَمْرٍو ضَرْبُ زَيْدًا cümlesinin ضَرْبُ زَيْدًا ve ضَرْبُ عَمْرٍو biçimlerinde söylemenin de caiz olduğunu vurgulamıştır. Ancak üç cümle arasındaki, sözdizimden kaynaklanan, anlam farklılıklarına değinmemiştir (İbn Cinnî, 2003, 158).

Cümledeki anlamsal açıklamalardan daha çok takdim-tehir yapılmasının caiz olduğu yerlerde, neden caiz olduğunu irdelemiş, bunların illetlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Takdim-tehirin caiz olmadığı yerlerde ise neden caiz olmadığını gerekçelerini izah etmiştir. Bu başlık altında ele aldığı konuları nahiv açısından değerlendirmiş, lehte ve aleyhte olan görüşleri tartışmıştır (İbn Cinnî, 2003, 158-164).

2. SÖZDİZİMİ VE ANLAMSAL YORUMDAKİ DİĞER UNSURLAR

Cümlenin anlamsal yorumu yapılırken dikkate alınması gereken, müennes yerine müzekker, müzekker yerine müennes, müfred yerine tesniye,

müfred yerine cemi, cemi yerine müfred kullanılması vb. hususların çoğu konumuz olan üç kitapta da ele alınmaktadır. Bu kullanımların sebebinin de bir şekilde anlamın ön planda tutulması olduğu vurgulanmaktadır (İbn Cinnî, 2003, II, 180; İbn Fâris, ts., 425).

2.1. Müennes Lafzın Müzekker Olarak Kullanılması

Kur'an ayetlerinden ve Arap Şiirinden müennes lafzın müzekker kullanımı için her üç kitapta da örnekler verilmektedir birisi şu ayettir:

﴿فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسُ بَارِعَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ﴾ “Güneşi doğarken görünce de, “İşte benim Rabbim! Bu daha büyük” dedi” (En'âm, 6/78) ayetindeki الشَّمْسُ kelimesidir. Müennes olduğu halde daha sonra gelen bu kelimeyi işaret eden هَذَا kelimesi müzekker kullanılmıştır. Burada anlam dikkate alınarak (هَذَا الشَّخْصُ) bu şahıs veya (هَذَا المرئي) bu görünen şey anlamında düşünüldüğü için ism-i işaretin müzekker olarak kullanıldığını şeklinde yorumlanmıştır (İbn Cinnî, 2003, II, 181). Yapılan açıklamaya baktığımızda görünen güneş olduğu açıkça bilinmesine rağmen ism-i işaretin müzekker olarak gelmesinin tevilde هذا الشخص yahut هذا المرئي ifadelerinin kullanılması çok tatmin edici görünmemektedir. Çünkü görünen şeyin ne olduğu sarahaten bilinmektedir. Burada ism-i işaret رب kelimesi dikkate alınarak müzekker olarak getirilmiş olabilir. Kelimelerde dişil ve eril kullanımı olan dillerde tanrı için kullanılan zamirin yahut işaret isminin veya sıfatının müzekker olma ihtimali daha yüksektir.

Konuyla ilgili verilen diğer bir örnek de şu ayettir: ﴿فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ﴾ “Kime Rabbinden bir öğüt gelir de...” (Bakara, 2/275) ayetinde مَوْعِظَةٌ kelimesi müennes olduğu halde fiil müzekker olarak gelmiştir. Burada İbn Cinnî مَوْعِظَةٌ ve وَعِظٌ kelimelerinin aynı anlama geldiğini vurgulayarak وعِظٌ kelimesinin dikkate alındığını belirtmiştir (İbn Cinnî, 2003, II, 181). Burada İbn Cinnî'nin verdiği örnek anlam açısından düşünüldüğünde iki kelime arasında fark yoksa neden وعِظٌ kelimesi tercih edilmiştir? Sorusunu akla getirir. Ayrıca nahiv açısından fail ile fiil arasına fasıla girmiş ise fiilin tezkiri de tenisi de caiz görülmüştür.

﴿إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ﴾ “Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır” (A'râf, 7/56) ayetinde رَحْمَةٌ kelimesi müennes olmasına rağmen haber olan قَرِيبٌ kelimesi müzekker olarak gelmiştir. Burada da müellif فعيل vezninin, müzekker ve müennes olarak kullanımının caiz olduğunu zikretmiştir (İbn Cinnî, 2003, II, 181). Burada da İbn Cinnî anlamsal bir yorumdan ziyade sarfla ilgili bir yorum getirmiştir.

﴿وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا﴾ “Biz ise kıyameti inkar edenler için alevli bir ateş hazırladık” (Furkan, 25/11) ayetinde geçen (السعير) kelimesi müzekkerdir. Ancak es-Seâlibî, daha sonraki ayette gelen ﴿إِذَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ﴾ “Bu alevli ateş uzak bir yerden onları görünce...” (رأتهم) fiilinin müennes olarak kullanılmış olmasını السعير kelimesinin, müennes olan النار ateş manasında kullanılmış olmasına bağlar (es-Seâlibî. 1998, II, 578). Neden ateş anlamına müzekker

bir kelimedenden sonra müennes zamiri müennes olan bir fiil kullanılmıştır. Bu durumda benzer durumların hepsinde bu kullanımın tercih edilmesi gerektirdi. Oysa durum böyle değildir. Yapılan açıklama bir nebze açıklık getirirse de lokal olarak neden bu şekilde kullanılmıştır, sorusunu yeterince cevaplamamaktadır.

﴿وَأَخْبَيْنَا بِهِ بَلَدَهُ مَيْتًا﴾ “ve onunla (o su ile) ölü toprağa can verdik” (Kâf, 50/11) ayetinde geçen بَلَدَهُ kelimesi müennes olmasına rağmen sıfatı olan مَيْتًا kelimesi müzekker olarak gelmiştir. es-Seâlibî burada sıfatın müzekker olarak gelişini, بَلَدَهُ kelimesi ile kastedilenin yer (مكان) olmasına bağlar (es-Seâlibî, 1998, 578). Diğer yandan أَرْض kelimesini düşünürsek, bu kelimedede yer anlamına gelir ve müennestir. Neden bu ayette مَيْتَةً sıfatı tercih edilememiştir? Bu sorunun cevabı da doyurucu bir nitelik taşımamaktadır. Aynı şey için müzekker ve müennes kullanım olduğu halde yerleşik nahiv kurallarına aykırı gibi görünen bu kullanımların asıl nedeni gizliliğini korumaktadır.

Aynı şekilde ﴿السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ﴾ “Gökyüzü bile onunla (o günün dehşetiyle) yarılacaktır” (Müzzemmil, 73/18) ayetinde geçen السماء kelimesi müennes olmasına rağmen ona haber olarak gelen مُنْفَطِرٌ kelimesi müzekker olarak gelmiştir. Ayetin bağlamında السماء kelimesi السقف tavan anlamı taşıdığı için haber müzekker haber gelmiştir (İbn Fâris, ts., 425; es-Seâlibî. 1998, II, 578). Sonuçta سَقْف kelimesi kast edilmiş olsa da kullanılmamıştır, السماء kelimesi kullanılmıştır. Teknik olarak haberin de müennes olarak gelmesi gerekirdi. Ancak Cenab-ı Allah bu kullanımı tercih etmiştir.

فَلَا مَرْزُئَةٌ وَدَقَّتْ وَذَقَّهَا وَلَا أَرْضٌ أَنْبَقَلْ إِبْقَالِهَا

(*Ne yağmur yüklü bir bulut yağmurunu bırakmış ne de bir toprak bitkilerini çikarmıştır.*)

Beyitte, أَرْضٌ kelimesi, müennes olmasına rağmen, yeryüzü değil de herhangi bir yer kastedildiği için anlam dikkate alınmış ve fiil müzekker olarak kullanılmıştır (İbn Cinnî, 2003, II, 181).

Bir diğer beyit de şudur:

ثَلَاثَةٌ أَنْفُسٍ وَثَلَاثُ دَوْدٍ لَقَدْ جَارَ الرِّمَانُ عَلَى عِيَالِي

(*Biz üç kişiyiz ve üç devemiz var gerçekten zaman benim aileme zulmetti* (Hutay'e, 2005, 130).

ثَلَاثَةٌ kelimesi müennes olduğu halde burada şahıs veya erkek kastedildiği için sayı müzekker olarak kullanılmıştır (İbn Cinnî, 2003, II, 181; İbn Fâris, ts., 425).

Verilen örneklere genel olarak baktığımız zaman üç dilci de anlamın önemini vurgularken, Arapçada anlamın daha önemli olduğunu, söylenen kelimenin, anlam dikkate alınarak söylendiğini vurgulamışlardır. Zahiren görünen gramatik zıtlıkların anlam dikkate alınarak oluşturulan sözdiziminden kaynaklandığını belirtmişlerdir.

2.2. Müzekkerin Müennes Olarak Kullanımı

İbn Cinnî, müenneslerin müzekker olarak kullanımının yaygın olduğunu, bu kullanımda fer' olan müennesin, asıl olan müzekkere dönüşünün mevcut olduğunu söylemiştir. Bununla beraber müzekkerin müennes olarak kullanımının daha az olduğunu ve pek kabul görmediğini vurgulamıştır (İbn Cinnî, 2003, II, 184).

İbn Cinnî'nin verdiği örneklerin bazıları şunlardır: ﴿تَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ﴾ "Geçen kervanlardan biri onu bulup alsın" (Yusuf, 12/10) ayetindeki تَلْتَقِطُهُ kelimesi bazı kıraatlerde müennes olarak okunmuştur. Burada fiil, kervanlardan birinin de sonuçta müennes olduğu için, بَعْضُ kelimesi değil de السَّيَّارَةِ kelimesi dikkate alınarak müennes olarak kullanılmıştır (İbn Cinnî, 2003, II, 184). Zaten bu tür ifadelerde muzafın veya muzafun ileyhin dikkate alınarak zamir gönderilmesini nahiv caiz görmektedir.

Verilen diğer bir örnek de şu beyittir:

أتمجر بيتاً بالحجاز تَلَقَّتْ به الخوفُ والأعداءُ من كل جانب

Her tarafı korku ve düşmanlar tarafından kuşatılmış olan Hicaz'daki evi terk mi ediyorsun.

Bu beyitte fâil olan الخوف kelimesi müzekker olduğu halde, aynı anlama gelen المخافة kelimesi dikkate alınarak fiil müennes olarak kullanılmıştır (İbn Cinnî, 2003: II, 184). Bu yorum da konuyu tam olarak izah etmemektedir. Neden şair خوف kelimesini kullanıp da aynı anlama gelen مخافة kelimesini kast etmiştir?

فمضى وقدّمها وكانت عَادَةً منه إذا هي عَرَدَتْ إقدامها

Gitti ve onu (eşeği kervanın) öne geçirdi, çünkü geri kaldığı zaman, onu öne geçirmek onun âdetiydi (Lebîd b. Rebî'a, 2004, 110).

Bu beyitte de إقدام kelimesi, تَقَدَّمَ anlamında kullanıldığı için fiil olan كانت müennes olarak getirilmiştir.

Aynı şekilde,

يأبها الراكبُ المُرْجِي مَطِيئَتَهُ سائلٌ بني أسدٍ ما هذه الصوتُ

Ey bineğini hızlı süren yolcu Benî Esed'e bu sesin ne olduğunu sor.

Beytinde الصوت kelimesi müzekker olduğu halde ism-i işaret olarak هذه kelimesi getirilmiştir. استغاثة yardım isteme olduğu için bu durum caiz görülmüştür (İbn Cinnî, 2003, II, 184; es-Se'âlibî, 1998, II, 578).

فإنَّ كِلَابًا هذه عشرٌ أبطنٍ وأنت بريءٌ من قبائلها العشرِ

Bu Kilâb kabilesi on boydur. Sen bu on kabileden de berisin.

Bu beyitte عشر kelimesinin müennes olarak kullanılması gerekirken, بطن kelimesinden kastedilen قبيلة olduğu için, müzekker olarak kullanılmıştır, zaten beytin sonunda kelimenin cemisi açık olarak kullanılmıştır (İbn Cinnî,

2003, II, 185, 186; İbn Fâris, ts., 425).

فكان مَجِيّ دون ما كنتُ أَتَقِي ثَلَاثَ شُحُوصٍ كَاعِيَانٍ وَمُعَصِرٍ cümlesinde بعض kelimesi إصبع anlamına geldiği için fiil müennes olarak kullanılmıştır (İbn Cinnî, 2003, II, 184).

Konuyla ilgili diğer bazı beyitler de şöyledir:

فكان مَجِيّ دون ما كنتُ أَتَقِي ثَلَاثَ شُحُوصٍ كَاعِيَانٍ وَمُعَصِرٍ

Sakındığım kimseye karşı zırhım üç kişidir, iki körpe ve bir genç kız (Ömer b. Ebî Rebî'a, 1996, 127).

Bu beyitte شُحُوصٍ kelimesi ile kastedilenler kadınlardır. Bu yüzden normalde müennes gelmesi gereken sayı müzekker olarak gelmiştir (İbn Cinnî, 2003, II, 185, 186; İbn Fâris, ts., 425; es-Se'âlibî, 1998, II, 577).

أَرَى مِنْهُمْ رَجُلًا أَسِيفًا كَأَنَّمَا يَضُمُّ إِلَى كَشْحِهِ كَفًّا مُخَضَّبًا

Onların içinde sanki kınalı ellerini böğründe saklayan kızgın bir adam görüyorum (el-A'sâ, ts., 115).

Bu beyitte كَفًّا kelimesi müennes olmasına rağmen, sıfatı olan مُخَضَّبًا kelimesi müzekker olarak gelmiştir. Bunun sebebi ise kastedilenin, organ (عضو) olmasıdır. Yapılan bu açıklama tatmin edici değildir (es-Se'âlibî, 1998, II, 577). Çünkü burada herhangi bir organ değil, avuçlar kastedilmiştir. Bu açıklama kabul edilirse müennes olan bütün organlar için geçerli olması gerekir. Bu yüzden pek makul görünmemektedir.

Burada verilen örnekleri incelediğimizde de kast edilen anlamdan ziyade kullanımda bir genişlik var görünmektedir.

2.3. Ceminin Müfred olarak Kullanımı

İbn Fâris'in konuyla ilgili verdiği örnekler şunlardır:

﴿وَلْيَشْهَدْ عَدَايَتَنَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ *"Müminlerden bir grup da onlara uygulanan cezaya şahit olsun"* (Nûr, 24/2) ayetinde geçen طَائِفَةٌ kelimesi İbn Fâris'e göre bir, iki veya daha fazla kişiden oluşabilir. Cezaya bir kişinin şahit olmasını yeterli görür. Bu yüzden طَائِفَةٌ kelimesinin bazen bir kişi anlamına gelebileceğini söyler (İbn Fâris, ts., 439). Bu dilcinin konuyla ilgili verdiği diğer örnek de yine طَائِفَةٌ kelimesiyle ilgilidir. Ona göre, ﴿إِنْ نَعَفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَدِّبْ طَائِفَةً﴾ *"Sizden bir grubu başıslasak bile, bir gruba da suçlu olduklarından olayı azap edeceğiz"* (Tevbe, 9/66) ayetinde geçen طَائِفَةٌ kelimesi de nüzul sebebi dikkate alındığında bir kişiye işaret etmektedir. Oysa daha önceki örneklerde belirttiğimiz gibi nahiv âlimleri fiil ile fail arasına fasıla girdiğinde fiilin tezkiri ve tenisinin caiz olduğunu söylerler. طائفة kelimesinin bir kişiden oluşabileceğini söylemek yerine bu açıklama daha tatmin edici görünmektedir.

Aynı şekilde, ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنَ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ﴾ *"(Ey Resulüm!) Sana odaların arka tarafından bağırانlar..."* (Hucurât, 49/4) ayetinde geçen يُنَادُونَكَ ifadesinin de müfred anlamda olduğunu söyler. Bunu da ayetin nüzul sebebinde

sadece bir kişinin böyle bağırmasına dayandırır.

Araplar manayı esas aldıklarında, artık neredeyse lafzı hiç dikkate almazlar, örneğin, *فَعَلِهِ، شَكَرْتُ مَنْ أَحْسَنُوا إِلَيَّ عَلَى فَعَلِهِ*, cümlesi bu şekilde söylenebileceği gibi; zamir çoğul getirilerek, *شَكَرْتُ مَنْ أَحْسَنَ إِلَيَّ عَلَى فَعَلِهِم* şeklinde söylenmesi de caizdir (İbn Cinnî, 2003, II, 188, 189). *من* ism-i mevsulünün müfret ve cemi için kullanılabilirliği açıktır. Neden bu tür bir açıklama yoluna gidildiği pek anlaşılır görünmemektedir.

2.4. Müfredin Cemi olarak Kullanılması

﴿وَمِنَ الشَّيَاطِينِ مَنْ يُغْوِصُونَ لَهُ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَلِكَ﴾ *“Bir de şeytanlardan, Süleyman için dalgıçlık eden ve daha bundan başka işler yapanları..”* ayetinde *من* kelimesi lafzen müfred olduğu halde manası dikkate alınarak sılasında zamir cemi olarak kullanılmıştır (İbn Cinnî, 2003, II, 188). Bu kelimenin tesniyesinin ve cemisinin (*مَنَانٍ وَمَنُونٍ*) kullanıldığı bazı kabileleri bir yana bırakırsak, *من* kelimesi ile müfret kast edildiğinde de cemi kast edildiğinde de lafız müfret olarak gelmektedir. İbn Cinnî burada neden bu kelimenin lafzının müfret olmasına vurgu yapmıştır. Bu durum tam olarak anlaşılammaktadır.

﴿بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ *“Kim ‘ihsan’ derecesine yükselerek özünü Allah’a teslim ederse, onun mükâfâtı Rabbinin katındadır, artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir”* (Bakara, 2/112) ayetinde *من* kelimesi önce lafzı dikkate alınarak müfred olarak kullanılmış daha sonra anlam dikkate alınarak cemi zamir gönderilmiştir (İbn Cinnî, 2003, II, 188). Ayetlerde cemiden müfrede, müfretten cemiye dönüş uslubu bir çok yerde mevcuttur. Kanaatimize göre burada da yukarıdaki ayetle aynı durum mevcuttur.

أَقْفَرٌ مِنْ أَهْلِهِ الْمَحْلُوبُ فَأَلْفُطِّيَّاتٍ فَأَلْدُتُوبُ

El-Mahlûb, el-Kuttebbiyat ve ez-Zenûb (bölgeleri) ahalisiz kaldı (ıssızlaştı, boşaldı) (‘Abîd b. el-Ebras, 1994, 19).

İbn Cinnî bu beyitte el-Kuttebbiyetu (القطبية) bölgesinin bilinen bir bölge olduğunu söyler. Ancak şair bölgenin ismini cemi yaparak kullanmıştır.

فَيَا لَيْتَ دَارِي بِالْمَدِينَةِ أَصَبَحْتُ بِأَجْفَارِ فَلُجٍ أَوْ بِسَيْفِ الْكَوَاظِمِ

Keşke Medinedeki evim Ecfâr-ı Felc’de yahut seyf-i kevażım’da olsaydı (Fezrek, 1983, II, 557, şairin divanında beytin bazı kelimeleri farklı şekilde rivayet edilmiştir).

Bu beytte de Cefr (حفر) ve Kazime bölgelerinin isimleri cemi olarak kullanılmıştır (İbn Cinnî, 2003, II,188).

بَانَ الْخَلِيْطُ بِرَامَتَيْنِ فَوَدَّعُوا أَوْ كَلَّمَا طَعَنُوا لَيْبِنَ بَجْرَعُ

Rameteyn’de (göçe hazırlanan) kalabalık görüldü ve terk etti (orayı)

Ne zaman bir yere göç etseler (Rameteyn) sızlanır (Cerîr, 1986: 267, divanında *طَعَنُوا* kelimesi yerine *رَفَعُوا* kelimesi ile rivayet edilmiştir).

Aynı şekilde Râmetun (رامة) isimli bölge tesniye olarak kullanılmıştır (İbn Cinnî, 2003, II,188).

Kanaatimize göre burada verilen beyitlerde, şairler dildeki bir genişlikten yararlamıştır. Örneğin dilimizde İstanbul kelimesinin çoğulu, gerçekten çoğul anlamı dikkate alınarak kullanılmaz. Ancak şu tür cümleler kullanılır: “İstanbulardan bizi görmeye gelmiş”. Arapçada tesniye diye bir olgu bulunduğundan, bu kullanımdan da yararlanılmıştır.

﴿هُؤُلَاءِ صَنِيفِي﴾ “Bunlar misafirimdir” (Hicr, 15/68) ayetinde صَنِيفِي kelimesin mübtedaya uyması için cemi olarak gelmesi beklenirken, müfred olarak gelmiştir. Anlam, صَنِيفِي kelimesinin takdiriyle, *misafirlerimdir* şeklindedir (İbn Fâris, ts., 348; es-Seâlibî, 1998, II, 571).

﴿ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ ظِلْفَالًا﴾ “sonra sizi bebek olarak çıkararak...” (Mu’min, 40/67) ayetinde ki ظِلْفَالًا kelimesi, çoğul ve meful olan zamirin hali olmasına rağmen, müfred olarak gelmiştir, cemi anlamındadır (İbn Fâris, ts., 348; es-Seâlibî, 1998, II, 571).

Konuyla ilgili diğer bir beyit de şudur:

فَقُلْنَا أَسْلِمُوا إِنَّا أَخَوُكُمْ فَقَدْ بَرَّتَ مِنَ الْإِخْنِ الصُّدُورُ

“Teslim olun gerçekten biz sizin kardeşiniziz” dedik

Kalpler artık kinlerden kurtulmuştur

Bu beyitte ki أَخَوُكُمْ kelimesinin iki şekilde düşünülmesi mümkündür. Müfrettir ve cemi anlamında kullanılmıştır yahut salim cemidir ve izafetten dolayı nun düşmüştür (İbn Cinni, 2003, II, 190; İbn Fâris, ts., 348).

Arapların كَثُرَ الدِّرْهَمُ وَالدِّينَارُ *dirhem ve dinar çoğaldı* sözünde dirhem ve dinar kelimeleri müfred olarak kullanıldıkları halde cemi anlamındadırlar (İbn Fâris, ts., 348).

İbn Cinnî'nin burada verdiği örneklerin bazıları zihinde soru işareti oluştursa da cümlenin anlamsal yorumu yapılırken hesaba katılması gereken bazı hususlara değinmiş olması açısından önem arz eder.

2.5. Tesniyenin Müfred olarak kullanılması

﴿أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ﴾ “ikiniz, her inatçı kafiri... cehenneme atın” (Kâf, 50/24) ayetinde emre muhatap olan melek bir tane olmasına rağmen emir tesniye siygasıyla gelmiştir (İbn Fâris, ts., 363; es-Seâlibî, 1998, II, 572).

وَمِيَّةٌ أَحْسَنُ الثَّقَلَيْنِ وَجْهًا وَسَالِفَةٌ وَأَحْسَنُهُ قَدَالًا

Meyye, iki cihanın en güzel yüzlüsü, en güzel boyunlusu ve başının arkası en güzel olan kadındır (Zurrunme, 1982, III, 1521).

Bu beyitte de الثَّقَلَيْنِ kelimesine müfred zamir gönderilmiştir, bu açıdan bakıldığında tesniye kelime müfred gibi düşünülmüştür. Diğer yandan kastedilen iki dünyadaki kadınların en güzeldir ki bu durumda da cemi kullanılması gerekirken müfred kullanıldığını göstermektedir (İbn Cinnî, 2003, II,

187).

بَانَ الْخَلِيْطُ بِرَامَتَيْنِ فَوَدَّعُوا أَوْ كَلَّمَا طَعَنُوا لَيْبِنَ بَجَزْعُ

Rameteyn'de (göçe hazırlanan) kalabalık görüldü ve terk etti (orayı)

Ne zaman bir yere göç etseler (Rameteyn) sızlanır (Cerîr, 1986: 267, divanda طَعَنُوا kelimesi yerine رَفَعُوا kelimesi rivayet edilmiştir).

Aynı şekilde Râmetun (رامة) isimli bölge tesniye olarak kullanılmıştır (İbn Cinnî, 2003, II, 188).

2.6. Ceminin Tesniye Olarak Kullanılması

Diğer bir örnek olarak da şu beyit verilmiştir:

أَقَامَتْ عَلَى رُبْعَيْهِمَا جَارَتَا صَفَا كَمَيْتَنَا الْأَعَالِي جَوْنَتَا مُصْطَلَاهُمَا

Dağın iki tarafındaki iki düzlüğe dağın iki komşusu kamp kurdu, (sanki dağla beraber) üstleri (tam kararmamış) kestane renginde, ateşe temas eden kısımları kapkara olmuş bir (üzerinde yemek pişirilen) üçayak (gibi) tır (eş-Şemmâh, 1327h., 86).

Şair burada övdüğü kişinin halkının dağ kenarında kurmuş olduğu kampı, dağı da içine katarak büyük bir sacayağına benzetmekte ve onun cömertliğini vurgulamaktadır. Bu beyitte cemi olmasına rağmen الْأَعَالِي kelimesine, anlam dikkate alınarak tesniye zamir gönderilmiştir (İbn Cinnî, 2003, II, 189). Ancak İbn Cinnî bu örneğin bu durumu tam olarak ifade etmediğini söyler.

2.7. Lafzi Amil Yokken Varmış Gibi Sözün Dizilmesi

Konuyla ilgili diğer bir beyit de şudur:

بَدَا لِي أَنِّي لَسْتُ مُدْرِكٌ مَا مَضَى وَلَا سَابِقٌ شَيْئًا إِذَا كَانَ جَائِيًا

Anladım ki geçip giden bir şeyi (yeniden), elde edemem ve (anladım ki) başıma gelecek olan bir şeyin de önüne geçemem (Züheyr, 1988, 140).

Bu beyitte سابق kelimesi, مدرِك kelimesine atfedilerek mecrur okunmuştur. Her ne kadar مدرِك kelimesini cer eden bir şey zahiren görünmese de anlam itibarıyla bu kelimenin başında, ليس nin haberinin başına gelen zait bir bâ olduğu düşünülmüştür. Lafız anlam dikkate alınarak, görünüşte bir şey olmasına rağmen değiştirilmiştir. (İbn Cinnî, 2003, II, 192).

Sonuç ve Değerlendirme

Abdukâhir Curcâni *Delâilu'l-i'câz* isimli eserinde sözdizim konusuna geniş bir yer ayırmış, sözdiziminde meydana gelen değişiklikten sonra anlamda nasıl bir değişiklik olduğunu ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır. İlk fıkhu'l-luğa kitaplarında sözdizimin anlamsal yorumuna katkıda bulunabilecek bilgileri ararken, *es-Sâhibî fi fıkhi'l-luğati'l-'Arabiyye ve aüneni'l-'Arabi fi kelâmihâ, el-Hasâis, Fıkhu'l-luğa ve Sırru'l-'Arabiyye* isimli her üç kitapta da öncelikle tak-

dim-tehir konusunu araştırdık. Bu kitaplarda Curcânî'ye kaynaklık edebilecek bilgilere rastlayamadık. İbn Fâris ve es-Se'âlibî'nin konuya yaklaşım tarzlarının klasik nahiv anlayışından biraz uzak olduğunu tespit ettik. Klasik nahivciler, 'Araplar önemli gördükleri unsurları cümle içerisinde öne alırlar' anlayışından hareket etmişlerdir. Özetle mübtedanın takdiminin, mefulün faile ve fiile takdiminin caiz olduğu ve olmadığı yerleri belirtmişler ancak sözdiziminde meydana gelen değişiklikten sonra anlamsal yorumda ne gibi bir değişiklik olduğuna dair pek bir şey söylememişlerdir. İbn Fâris ve es-Se'âlibî, bu konuyu biraz farklı değerlendirmiştir. Sözdiziminde nahiv açısından herhangi bir takdim-tehir olmamasına rağmen, anlamsal yorum yapılırken cümlede sonra gelen bazı unsurların önce, önce gelen bazı unsurların da sonra gelmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir. İbn Cinnî ise nahivcilerin yolunu benimseyerek nerelerde takdimin caiz olduğunu, nerelerde olmadığını ve bunların gerekçelerini değerlendirmiş, bu başlık altında anlam üzerinde hemen hemen hiç durmamıştır.

Daha sonra her üç kitap da "*lafzı, anlamı dikkate alarak yorumlama*" anlamına gelen الحمل على المعنى başlığı altında bazı bilgiler verdiklerini gördük. Bir kısmı bu başlık altında bir kısmı ayrı başlıklar altında görünüşte nahve uymayan ancak anlam dikkate alındığında aykırı görünen bu kullanımın nedenini ortaya çıkaran konulara değinmişlerdir. Bu konular müzekkerin, müennes olarak, müennesin müzekker olarak kullanılması vb. konulardır. Bu konular içinde verilen örneklerin açıklamalarında müzekker bir kelime ile aynı anlama gelen müennes bir kelime kastedildiği veya müennes bir kelime ile aynı anlama gelen müzekker bir kelime kast edildiği gibi bilgiler yer almaktadır. Kanaatimize göre bunların büyük bir kısmı dildeki genişlik ve şairlerin mütesâhil davranmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak bazı beyitlerde bu durum anlama bir incelik de getirmektedir. Sonuç olarak bu bilgiler cümlenin genel olarak anlamsal yorumuna katkı sağlamaktan çok cümle içerisinde kullanılan bazı lafızların, cinsiyeti ve sayısı açısından açıklamalar getirmektedir.

KAYNAKÇA

- 'Alâvene, Şerîf. *Şi'ru's-Seletâni'l-'Abdî*. Ürdün: y.y., 2007.
 'Abîd b. el-Ebras. *Divân*, neşr. Ahmed 'Adra. Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-'Arabî, 1994.
 el-A'şâ, Meymûn b. Kays. *Divân*, b.y.: y.y., ts.
 İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâ'is*. Nşr. Abdulhamid Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
 İbn Fâris. *es-Sâhibî fî fihhi'l-luğa*. Nşr. Esseyyid Ahmed Sakr. Mekke: y.y., ts.
 Cerîr. *Divân*. Beyrut: Dâru Beyrut: 1986.
 İmruu'l-Kays. *Divân*, Nşr. Mustafa Abdüşşâfi, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
 El-Curcânî, Abdulkahir. *Delâilu'l-i'câz*, Nşr. Mahmud Muhammed Şâkir, Kâhire: 1992.
 Ferezdak, *Divân*. Neşr. İlyâ el-Hâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Lubnânî, 1983.
 Hassân b. Sâbit. *Divân*. Nşr. Abde' Muhennâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.

- Hutay'e. *Dîvân*. Nşr. Hamdû Tammâs. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005.
- Lebîd b. Rebî'a. *Dîvân*. Nşr. Hamdû Tammâs, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2004.
- Ömer b. Ebî Rebî'a. *Dîvân*. Nşr. Fâyiz Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1996.
- el-Mütenebbî. *Dîvân*. Beyrut: Dâru Beyrut, 1983.
- es-Se'âlibî, Ebu Mansûr. *Fıkhü'l-luğa ve sirru'l'Arabiyye*. Nşr. Hâlid Fehmi vediğ. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1998.
- eş-Şemmâh b. Dırâr. *Dîvân*. Nşr. Ahmed el-Emîn eş-Şenkîti. Mısır: y.y., 1327h.
- Tarafe b. el-'Abd. *Dîvân*, Nşr. Muhammed Nâsuriddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 2002.
- Zurrunme, Ğaylân b. 'Ukbe el-'Adevî. *Dîvân*. Nşr. 'Abdulkuddûs Ebû Sâlih. Beyrut: Müessesetü'l-Eymân, 1982.
- Züheyr b. Ebî Sulmâ, *Dîvân*, Nşr. Ali Hasen Fâ'ûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1988.